

Karadeniz Havzasında Sınırşan Çevresel Zararlar ve Bölgesel Sorumluluk Rejimi

Transboundary Environmental Damages in the Black Sea Basin and Regional Liability Regime

Ph.D. Candidate Arda Özkan (Giresun University, Turkey)

Abstract

The Black Sea is a significant basin where transboundary environmental damage activities take place. The environmental problems in the Black Sea are not only on the agenda of six Black Sea littorals, but also the states in the wider Black Sea basin. The large scales of strategic, economical and political problems in the region require entrepreneurship and co operations of the other states on the same platform. This study has two main environmental security dimensions: One of them is identifying the damages and opponents; the other one is the security problem in transboundary environment and the responsibilities of the Black Sea states. In this regard, this study aims to initiate a conversation in precautions against transboundary environmental damages considering the current security risks.

1 Giriş

Çevre sorunları son yılların en çok tartışılan konularından ve günümüze kadar insanlığın karşılaştığı en büyük sorunlardan birisidir. Özellikle son elli yılda boyutları giderek büyüyen ve bütün insanlığı tehdit eder hale gelen çevre sorunlarının çözümüne yönelik gerekli çabalar sarf edilse de, tatmin edici adımların atıldığı pek ileri sürülemez. Geçtiğimiz yıllarda sorunun çözümü konusunda uluslararası düzeyde bazı somut adımlar atılmış ve ülkeler bazında ciddi girişimlerde bulunmuş olmasına rağmen, bunlar sağlıklı bir çevrede yaşamak ve bu çevreyi gelecek kuşaklara devretmek için yeterli değildir (Ökmen, 2003). Aslında çevre sorunlarının nedenlerinin karmaşıklığı ve sınır tanımama özelliği, küresel çevre politikalarının aktörleri olan ulusal devletler, uluslararası ve ulusüstü örgütlerin yoğun bir biçimde işbirliğini gerektirmektedir (Kaplan, 1999).

Çevre sorunlarına neden olan çevresel zararlar, genel olarak insan faaliyetlerine bağlı ekosistem zararlarını veya insan varlığı için değer taşıyan yapıların ya da doğal kaynakların tükenmesi tehlikesini ifade etmektedir. Sınırşan nitelikteki çevresel zararlar ise, bir ülkedeki tüm çevresel yıkımların o ülkeyle sınırlı kalmayıp başka ülke topraklarını veya uluslararası alanları olumsuz etkilemesi olarak tanımlanabilir. Nükleer kirlilik, deniz petrol taşımacılığı, tehlikeli madde taşımacılığı veya diğer çevresel kirlilikler sınırşan çevresel zararlara verilebilecek örneklerdir. Ekonomik, sosyal, kültürel, siyasal ve yönetsel açıdan sınırşan zararların öne çıkan en temel özelliği küresel düzeyde ortak projelerle ve ülkeler arası işbirliğiyle çözümlenebilecek bir nitelik taşımasıdır.

Sınırşan nitelikteki çevre sorunları; ulusal, bölgesel ve küresel konseptlere sahiptir. Karadeniz havzası da, çevre sorunlarının küresel, bölgesel ve ulusal nitelikleri olduğunu gözler önüne seren önemli bir örneği oluşturmaktadır. Karadeniz bugün, hem nedenler hem de sonuçlar bağlamında, altı kıyıdaş ülkenin çok ötesinde boyutlara ulaşmış bir çevre felaketi ile karşı karşıyadır. Bölgenin jeo-stratejik, jeo-ekonomik ve jeo-politik önemi, çevre sorunları alanında önemli çıktıkları da beraberinde getirmekte ve bu bağlamda yapılması artık zorunluluk haline gelmiş bir takım girişimleri ve işbirliği çabalarını gerekli kılmaktadır. Bu çevresel sorunlar öncelikle ve özellikle kıyıdaş altı ülkenin bölgesel nitelikte ortak sorunudur. Fakat, Karadeniz'in kirliliği sorunu, kıyıdaş ülkelerin olduğu kadar bütün havza ülkelerinin sorunudur ve hızla uluslararası bir nitelik kazanmaktadır (Ökmen, 2011).

Karadeniz havzasında çevresel sorunlara yönelik atılacak en önemli adım, bölgesel işbirliği ve küresel düzeyde bir ortak çalışma anlayışı ve bunun uygulamaya konulmasıdır. Ancak bu anlayış ve çabalar hayata geçirildiği oranda ortak geleceğimizden umutlu olabiliriz (Ökmen, 2000). Atılacak adımların, havzada bulunan ülkeler, uluslararası ve bölgesel oluşumlar tarafından gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Özellikle hem kıyıdaş ülkelerde, hem de kıyısı bulunmayan ülkelerde çevre ile ilgili faaliyetlerde bulunan sivil toplum örgütlerinin gerek ulusal, gerek bölgesel ve gerekse küresel düzeydeki çabaları, konumuz açısından çok önemi haiz bir durumu gözler önüne sermektedir.

2 Sınırşan Çevresel Zararlar

Çevresel güvenliği tehdit eden bir öge olarak çevresel zararlar, genel olarak insan faaliyetlerine bağlı ekosistem zararlarını veya insan varlığı için değer taşıyan yapıların ya da doğal kaynakların tükenmesi tehlikesini ifade etmektedir (Schacter, 2001). Daha genel bir kavram olan çevresel zararların aksine sınırşan zararlar, bir devletin diğer devlete karşı doğrudan sorumlu olacağı, dar kapsamlı bir kavramdır (Jain, 2008).

Genel bir tanımla sınıraşan zararlar, bir ülke sınırları içinde meydana gelen diğer bir ifadeyle herhangi bir devletin yol açtığı zararın başka ülke ya da alanları etkilemesini ifade etmektedir. Bir zararın sınıraşan bir nitelik kazanması için dört unsurun bir arada bulunması gerekmektedir (Xanqin, 2003). Bu unsurlar; zararın insan kaynaklı olması, insan faaliyeti sonucu ortaya çıkan zararın fiziksel bir nitelik taşıması, söz konusu fiziksel etkilerin ulusal sınırları aşması, zararın önemli ya da büyük çapta olması olarak sıralanabilir.

Sınıraşan ciddi zarar riski taşıyan faaliyetler ya belirli bir ülke toprağında ya da o devletin yetkisi altında bulunan herhangi bir alanda gerçekleştirilebileceği gibi hiçbir devletin yetki ve egemenliğinin bulunmadığı uluslararası alanlarda da gerçekleştirilebilmektedir (Sürmelioglu, 2010). Sınıraşan zararlara neden olan faaliyetlerin yol açtığı zararların bir kısmı birden ve genellikle öngörülmeleyen bir şekilde ortaya çıkabilmektedir. Nükleer faaliyetler, petrolün deniz yoluyla taşınması, uzay faaliyetleri ve diğer bazı tehlikeli maddelerin üretimi gibi oldukça tehlikeli sonuçlara yol açan faaliyetler bir kaza sonucu ya da bir sürecin sonunda aniden ortaya çıkabilmektedir. Kimi faaliyetlerin yol açtığı zararlar ise aniden değil sürekli artış göstermeye bağlı olarak kümülatif etkileri içine almaktadır. Atıkların nehir ya da denize boşaltılması gibi tekrarlanan faaliyetler, sanayi bacalarından çıkan dumanların salımı gibi aralıksız devam eden bir süreçten kaynaklanan çevresel zararlar söz konusu duruma örnek oluşturmaktadır. Daha çok kirlilik zararı olarak ortaya çıkan bu tür faaliyetlerin sebep olduğu olumsuz etkiler klasik çevre kirliliği (hava, toprak ve su kirliliği) şeklinde kendini göstermektedir (Xanqin, 2003).

Sınıraşan zararlara neden olabilecek en tehlikeli kaynak *nükleer kirlenmedir*. Nükleer zarara sebep olabilecek faaliyetler, özellikle açık denizlerde yapılan nükleer denemeler, nükleer santraller, nükleer gemiler ve nükleer maddelerin taşınması sırasındaki sızıntılar ve kazalar ile atılan radyoaktif atıklardır. Nükleer faaliyetler ilk olarak devletlerin askeri güçlerini artırmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu faaliyetler insan kontrolü dışında ve geri dönüşümü olmayacak feci sonuçlar doğurabilmektedir. Nükleer gelişmelerin ilk yıllarında bu tür faaliyetlerin yol açtığı zararlar daha çok askeri nükleer silah denemelerinden ve nükleer tesislerden kaynaklanmıştır. Günümüzde ise bu tür eylemler yalnızca askeri amaçlı değil, enerji üretimi gibi barışçıl amaçlarla da kullanılmaktadır. Nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla kullanımı da bu yüzden birtakım yıkıcı sonuçlar doğurabilmektedir (Pazarıcı, 2005; Görmez, 2007).

Sınıraşan zararlara neden olabilecek önemli kaynaklardan bir diğeri *deniz petrol taşımacılığıdır*. Günümüzde teknolojik gelişmelere bağlı deniz ve denizcilik, yük ve yolcu taşımacılığı öncelikli olmak üzere, gemi inşa sanayi, liman hizmetleri, deniz turizmi, canlı ve cansız doğal kaynakların üretimi gibi yönleriyle başlı başına bir endüstri alanı olduğu kadar ticaret ve hizmet dalını oluşturmakta; aynı zamanda dünya ticaretinin de % 80'ni deniz yoluyla gerçekleştirilmektedir (Devlet Planlama Teşkilatı, 2007). Petrol ise yaygın kullanımı ve sınırlı sayıda devletin bu rezerve sahip olmasından dolayı önemli bir ihracat kaynağıdır. Petrolün önemli ihracat yollarından birisini de deniz yolu taşımacılığı oluşturmaktadır. Deniz taşımacılığı önceki senelere göre önemli oranda arttığı için deniz trafiğindeki ve uluslararası deniz ulaşımındaki tıkanıklığı gidermek amacıyla petrol taşıyan gemilerin tonajları artırılmıştır. Fakat bu durum petrol sızıntılarını da ciddi boyutlara ulaştırmıştır. Denizde özellikle petrol taşımacılığı sırasında meydana gelen çeşitli kazalar sonucu hem kıyı devletlerinin doğal çevre hayatı, hem de açık denizler gibi uluslararası alanlar olumsuz etkilenmektedir (Xanqin, 2003).

Çevre kirliliği ya da hava, su ve toprak kirliliği gibi kronik kirlilikler de sınıraşan nitelik gösteren tehditlerdendir. Çevre kirliliği zararlı etkilerin birikimi sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu gibi kirliliğe sebep olan faaliyetlerin yol açtığı zararlar da oldukça ciddi boyutlara ulaşabilmektedir. Hava kirliliği, havada yabancı maddelerin bulunması ya da havanın bileşim maddelerinde önemli bir değişikliğin meydana gelmesini ifade etmektedir. Söz konusu kirlenme insan faaliyetleri sonucu meydana gelerek insan sağlığını ve canlıların yaşamını tehlikeye sokmakta, çevresel dengeyi bozan bir nitelik taşımaktadır (Pazarıcı, 2005). Su kirliliği, suyun içerisine su kaynaklarının kullanılmasını bozan veya zarar verme derecesinde kalitesini düşüren organik, inorganik, radyoaktif veya biyolojik herhangi bir maddenin karışmasını ifade etmektedir. Ekonomik kalkınma amacıyla suların kullanımı ve paylaşımı sonucu ortaya çıkan su kirliliği devletlerin karşı karşıya kaldığı ciddi küresel sorunlar oluşturmakta; suların yönetim ve paylaşımı, ilgili devletler arasında uyumsuzluk sebebi olmaya devam etmektedir. Toprak kirliliğinin ise temel kaynağı, evsel atıklar ve sanayi atıkları, tarımda verimliliği artırmak için kullanılan ilaçlama, gübreleme gibi kimyasallar, erozyon ile iklim değişikliğine bağlı ortaya çıkan olumsuz nitelikteki faaliyetlerdir (Görmez, 2007). Toprak kirliliğinin sınıraşan nitelik kazanması özellikle bir devletin başka ülke sınırına yakın bir alanda gerçekleştirdiği faaliyetler sonucunda ortaya çıkmaktadır. Kimyasal atıklar gibi zararlı maddelerin ya da nükleer santral gibi son derece büyük risk taşıyan tesislerin başka ülke sınırına yakın bir alanda kurulması söz konusu sınır ülkelerinde kaygılara sebep olmaktadır (Xanqin, 2003).

Sınıraşan nitelik gösteren son zararlı tehdit ise *tehlikeli diğer maddelerdir*. Kimyasal madde sızıntısı, toksik atıklar ile çevre için tehdit oluşturan kimi tüketim ürünleri de çevre ve insan hayatına tehlike oluşturmaktadır. Bu tür faaliyetler, insan sağlığı ve diğer canlı yaşamını olumsuz etkilemekte ve büyük miktarda zarara sebebiyet vermektedir (Cane, 2001).

3 Karadeniz Havzasında Sınırışan Çevre Sorunları

Karadeniz'in çevre sorunları çok boyutlu ve karmaşık bir görünüm arz etmektedir. Karadeniz'in yapısal özelliklerinin de etkisiyle çeşitli kaynaklardan gelen kirlilik dışında ve bu kirliliğin de etkisiyle oluşan birçok sorun, üstesinden gelinmesi son derece güç bir boyut kazanmıştır. Karadeniz çevre sorunları, birbirleri ile etkileşim ve sebep sonuç ilişkisi ve karmaşası içinde, Karadeniz'in ekolojik sistemini, biyo-çeşitliliğini, sudaki yaşam olanaklarını, balıkçılık ve turizm gibi sektörleri olumsuz bir şekilde etkilemeye devam etmektedir. Bu çevresel sorunlar kıyıdaş devletlerde sosyal ve ekonomik yapı üzerinde onarılması giderek güçleşen sorunlara yol açmaktadır (Güneş, 2001).

Karadeniz'de gerek deniz, gerekse kara kökenli kirlenme sorunları mevcut olmakla beraber çevre sorunlarını daha vahim hale getiren, akarsular ve diğer kara kökenli boşaltımlar sonucu oluşan kirliliktir (Sorensen, 1995). İki tabakalı yapısı, alt tabakanın yaşam destek unsurlarından tamamen yoksun oluşu ve yarı-kapalı konumu nedeniyle mevcut su miktarının tümüyle değişebilmesi için iki bin yıl gibi bir zaman dilimine ihtiyaç duyulması gibi faktörler (Balkaş, 1990), Karadeniz'i özellikle kara kökenli kirlenmelerde kaydedilen çarpıcı artış karşısında son derece savunmasız bırakmaktadır (Bakan ve Büyükgüngör, 2000). Arıtma işleminden geçirilmeden, doğrudan doğruya veya akarsular vasıtasıyla denize boşaltılan kanalizasyon, tarımsal faaliyetlere bağlı olarak oluşan atıklar, endüstriyel faaliyetler sonucu oluşan kirlilik ile hepsinden daha da tehlikeli olan nükleer kirlenmeler, kara kökenli kirlenmenin çeşitli biçimleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Gençkaya, 1993).

Karadeniz'de meydana gelen petrol kirlenmesinin ise bir kısmı kara kökenli olup, nehirler yoluyla taşınmakta veya kıyılardan doğrudan doğruya denize atılmaktadır. Diğer bir kısım petrol kirliliği ise gemilerin normal operasyonları sırasında veya kazalar sonucu meydana gelmektedir. Karadeniz'deki kirliliğin %75'ini oluşturan kara kökenli kirlenmeler içinde petrol kirliliği, önemli bir yer tutmaktadır. Yılda 100.000 tona ulaşan kirlilik miktarı, dünyada bugüne kadar meydana gelen en büyük tanker facialarında oluşan kirlilikten daha yüksek bir rakamı ifade etmektedir (BSTDA, 1997). Bu veriler petrol taşımacılığında kaynaklanan kirlenmeyi kapsamadığı için, Karadeniz'deki petrol kirliliğini tam olarak yansıtmamakla beraber, sorunun ciddiyetini ortaya koyması nedeniyle son derece önemlidir (Güneş, 2001).

Karadeniz'de çevre sorunları, hem denizde hem de kıyılarda olmak üzere bu denize kıyısı bulunan ülkelerden kaynaklandığı gibi uluslararası niteliklerde de ortaya çıkabilmektedir Karadeniz havzasında yaklaşık 160 milyon insanın ürettiği büyük miktarlarda fosfor, inorganik azot, petrol, cıva ve DDT için dev bir çöplük olmuştur. Burada dikkati çeken önemli bir nokta, Karadeniz'de çeşitli niteliklerde ortaya çıkan kirlenmede kıyısı bulunan 6 ülke kadar özellikle Avrupa kaynaklı bölgesel ve uluslararası etkenlerin de oldukça önemli bir yere sahip olması gerçeğidir. Konu denize kıyısı bulunan ülkeleri aşmış, bölgesel ve uluslararası bir sorun haline gelmiştir. Orta Avrupa'dan doğan ve Karadeniz'e dökülen Tuna nehri, Orta ve Doğu Avrupa endüstrisinin aşırı kirliliyle Karadeniz'e erişmekte ve gerek bitki, gerekse canlı çeşidi açısından zengin bir güzelliğe sahip olan Tuna Deltası'nı tehdit etmektedir (Ökmen, 2011).

Karadeniz'in özellikle enerji kaynaklarının taşınması noktasındaki merkezi konumu, bölgedeki çevre sorunlarının uluslararası niteliğini daha da öne çıkarmaktadır. Biraz önce de bahsettiğimiz gibi, Karadeniz'i, organik ve sınıai atıkların kısmen kıyı ama özellikle nehirler yoluyla yarattığı kirlenme ile tankerle petrol taşımacılığında kaynaklanan kirlilik olmak üzere, başlıca iki önemli kirlilik kaynağı tehdit etmektedir. Özellikle Rusya ve Türkiye'den nehirlerle taşınan endüstriyel ve evsel atıklar, özellikle bölgede önemli çevresel sorunlara sebep olmaktadır. Ayrıca, deniz ortamına bırakılan ağır metal konsantrasyonları, denizdeki doğal ortam ve midye vb. canlılar aracılığıyla da insanlar için önemli bir tehdit oluşturmaktadır (Çevik, vd. 2008).

Karadeniz'in jeo-stratejik ve jeo-ekonomik konumu da bu bölgedeki çevre sorunlarının uluslararası boyutunu öne çıkaran önemli bir etkidir. Bu bağlamda kirlenmenin boyutları hızla artmaktadır. Karadeniz ve Azak Denizi'nin, özellikle toprak kaynaklarından ileri gelen kirlenme sonucunda felaket boyutlarında bir ekolojik zarara maruz kaldığını gösteren bilimsel kanıtların sayısı hızla artmaktadır. Bu ekolojik zarar, ötrofikasyona ve patojenik mikroplar ve toksik kimyasal maddeler ile kirlenmeye yol açmıştır. Sonuç olarak, kıyı ülkeleri hemen hemen tamamen tükenmeye yüz tutan değerli su ürünleri kaynaklarından ve çok büyük bir rekreasyon ve turizm potansiyelinden mahrum kalmaktadır (Goyet, 1995).

4 Çevresel Sorumluluk Rejimi

Günümüzde, çevre sorunlarının boyutlarının giderek artması ve sınırışan bir tehdit durumuna gelmesi sonucu, çevre alanında uluslararası işbirliği önem kazanmaya başlamıştır. Karadeniz Bölgesi'nde yaşayan insanlar için de bu, güncel bir konudur. Karadeniz ve korunmasına ilişkin ortak sorunlar bölge insanlarını birbirine bağlamaktadır. Özellikle petrol ve petrol ürünleri başta olmak üzere, Karadeniz'in değişik yükleri taşıyıcı olarak bir şekilde kullanılması, gelişigüzel balık avlanması, atık ve kanalizasyon suları, Karadeniz'in ekolojisine olumsuz etkiye bulunan unsurlardan sadece birkaçıdır. Gerek altı Karadeniz ülkesinin her birinin özel koşullarından ve gerekse çevre sorunlarının, özellikle sınır tanımaz niteliğiyle uluslararası bir aktör haline gelmesi başta olmak üzere, kendine özgü nitelikleri, konuyla ilgili teorik ve pratik bazı sorunları

güçlendirmektedir. Karadeniz'in, dünya okyanuslarından izole olmuş kapalı bir deniz olması da konuyla ilgili bir sınırlılık olarak, bölgedeki çevre sorunlarını olumsuz olarak etkilemektedir (Doussis, 2006).

Karadeniz'de gerek var olan kirliliğin ortadan kaldırılması, gerekse bu bağlamda ortaya çıkabilecek sorunların önlenmesine yönelik bu faaliyetler bölge yönetimlerinin ve toplumlarının işbirliğini zorunlu kılmaktadır. Bu çerçevede bölgesel ve uluslararası düzeyde ortaya konan ekonomik, sosyal ve hukuki işbirliği çabaları oldukça önemlidir. Bu çabalar, bölge ülkelerinin merkezi ve yerel yönetimlerinden üniversitelere, bölgesel ve uluslararası örgütlerden gönüllü kuruluşlara kadar geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır (Ökmen, 2011). BM, AB, OECD ve Avrupa Konseyi gibi kuruluşlar gerek çevre alanındaki faaliyetlerini yoğunlaştırarak, gerekse üye ülkelerini bu faaliyetlere katılmaya teşvik ederek, çevre konusunda küresel bir sistem oluşturma yolunda çalışmalarını sürdürmektedir (Arslan ve Ökmen, 2006).

Çok zengin bir ekosisteme sahip olan Karadeniz'in hem karadan hem de denizden ciddi bir kirlilik tehdidiyle karşı karşıya olması ve bu kirlilikle mücadelenin ancak bölgesel düzeyde sağlanacak işbirliği ile mümkün olabileceğinin anlaşılması üzerine, 1992 yılında Karadeniz'e kıyısı olan 6 ülke Türkiye, Rusya, Romanya, Bulgaristan, Ukrayna ve Gürcistan bir araya gelerek "Karadeniz'in Kirlenmeye Karşı Korunması Sözleşmesi"ni (Bükreş Sözleşmesi) imzalamış ve bu sözleşme daha sonraki yıllarda değişik protokollerle zenginleştirilmiştir. Karadeniz'in çevre sorunlarına ilişkin olarak taraf ülkelerin alması gereken önlemlere esas teşkil eden bu sözleşme ve bağlı protokolleri, Karadeniz kirliliğine karşı çevre hareketlerine ivme kazandıran 1993 tarihli "Odessa Deklarasyonu" ve Karadeniz ekosisteminin rehabilite edilmesi, korunması, kaynakların sürdürülebilir şekilde kullanılması ve geliştirilmesi amacıyla hazırlanan politika ve eylemleri içeren 1996 tarihli "Karadeniz'in Korunması ve İyileştirilmesi Stratejik Eylem Planı" izlemiştir. Bu eylem planı 2009 yılında güncellenerek, kirlilikle mücadelede öncelikler ve eylemler tekrar düzenlenmiştir (Durusu, 2010).

Bilindiği üzere, 1992 yılında Karadeniz'e kıyısı bulunan devletler, Karadeniz'de kirliliğin önlenmesine ilişkin olarak Bükreş'te bir konferans düzenlemişlerdir. Karadeniz'e kıyısı bulunan devletlerin yanında, devlet düzeyinde Ermenistan, Yunanistan, Moldova ve Yugoslavya'nın; uluslararası örgüt düzeyinde ise Tuna Komisyonu, Birleşmiş Milletler Çevre Programı, Uluslararası Denizcilik Örgütü, Uluslararası Meteoroloji Örgütü Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı ve Dünya Sağlık Örgütü gibi kuruluşların gözlemci statüsü ile katıldıkları Konferans'ta, Bükreş Sözleşmesi dışında, Sözleşme'ye ek olarak, "Karadeniz Deniz Çevresinin Kara Kökenli Kaynaklardan Kirlenmeye Karşı Korunmasına Dair Protokol", "Karadeniz Deniz Çevresinin Petrol ve Diğer Zararlı Maddelerle Kirlenmesine Karşı Acil Durumlarda Yapılacak İş Birliğine Dair Protokol", "Karadeniz Deniz Çevresinin Boşaltmalar Nedeniyle Kirlenmesinin Önlenmesine Dair Protokol" başlıklı üç ayrı protokol kabul edilmiştir (BSEP, 1993).

Karadeniz ülkelerinin Karadeniz kaynaklarının korunması ve kullanılmasına yönelik genel politikaları ise, Odessa Deklarasyonu'nda ifadesini bulmuştur. Bu belge, 7 Nisan 1993 tarihinde, Odessa kentinde Bulgaristan, Gürcistan, Rusya, Romanya, Türkiye ve Ukrayna çevre bakanları tarafından imzalanmıştır. Bu deklarasyon Karadeniz'in çevresinin korunması amacıyla toplumun bütün kesimlerinin çabalarını birleştirmeye yönelik eylemleri zamanlamalarıyla birlikte gerekçeli olarak düzenlemektedir. Aslında bu deklarasyon, Bükreş Sözleşmesi'nde ifade edilen fikirleri geliştirmekte ve daha somut hale getirmektedir. Özellikle bu konu temelinde GEF (Global Environmental Facility - Küresel Çevre Fonu)'in himayesinde 1993-1996 yılları için sözleşme koşullarını yerine getirmede Karadeniz ülkeleri hükümetlerine yardıma yönelik olarak Karadeniz'in Durumunun Yönetimi ve Korunması Programı'nın (Karadeniz Çevre Programı) temeli atılmıştır. Aslında bu program, Bükreş Sözleşmesi'nin hükümlerinin yerine getirilmesi için etkin bir mekanizma oluşturma konusunda kurumsal bir temel olmuştur (Kuznyetsov, vd., 2000).

5 Sonuç: Havza Ülkelerine Çözüm Önerileri

İlk bakışta ulusal düzeyde görülen çevre sorunları, yaşanan çevresel kirliliğin uzun vadeli olumsuz etkileri nedeniyle sınıraşan bir nitelik göstererek önce bölgesel, sonrasında da küresel sorunlara neden olabilmektedir. Sınıraşan zararlara neden olan faaliyetlerin yol açtığı zararların bir kısmı, örneğin nükleer faaliyetler, petrolün deniz yoluyla taşınması, uzay faaliyetleri ve diğer bazı tehlikeli maddelerin üretimi gibi oldukça tehlikeli sonuçlara yol açan faaliyetler bir kaza sonucu ya da bir sürecin sonunda aniden ve genellikle öngörülmeleyen bir şekilde ortaya çıkabilmektedir. Daha çok kirlilik zararı olarak ortaya çıkan faaliyetlerin sebep olduğu olumsuz etkiler hava, toprak ve su kirliliği şeklinde kendini göstermektedir. Kimi faaliyetlerin yol açtığı zararlar ise aniden değil sürekli artış göstermeye bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Atıkların nehir ya da denize boşaltılması gibi tekrarlanan faaliyetler, sanayi bacalarından çıkan dumanların salımı gibi aralıksız devam eden bir süreçten kaynaklanan çevresel zararlar bu duruma örnek oluşturmaktadır. Öte yandan, Karadeniz için genel olarak kara kökenli ve gemi kaynaklı olarak sınıflandırılabilir temel kirlilik kaynaklarının çok geniş bir havzayı ilgilendirmesi ve oluşan kirliliğin birçok ülkenin ortak sorumluluğunda bulunması konusu da, Karadeniz'deki sınıraşan nitelikteki kirlilikle mücadelede bölgesel işbirliğinin önemini artırmaktadır.

Karadeniz havzasında günümüz gereksinimlerine göre oluşturulan çeşitli mekanizmalar ve yaptırımlar, ancak Bükreş Sözleşmesi'yle kurulan hukuksal çerçeve içerisinde yaşama geçirilebilecektir. 1992 yılında imzalanan

Bükreş Sözleşmesi ile Karadeniz'in kirliliğe karşı korunması amaçlanmış ise de, bu sözleşmeye taraf ülkelere etkin bir şekilde uygulamaya konulduğu ve Karadeniz'e yönelik kirlilik tehdidi ile etkin bir şekilde mücadele edildiği ileri sürülebilecek bir durum ortada bulunmamaktadır. Bu nedenle, başta Türkiye olmak üzere bölge ülkeleri için çok önemli bir yaşam kaynağı olan ve sayısız olanaklar sunan Karadeniz'in çevre güvenliğinin korunması ve kaynaklarının sürdürülebilir kullanımı konusunda son yıllarda artan bir hassasiyetin olduğu gözlenmektedir (Durusu, 2010). Fakat, alınacak önlemlerin Karadeniz'in deniz çevresini korumakta etkili olabilmesi, zaman içinde yitirilen canlı kaynaklarının ve ekosistemin geri kazanılmasına yardımcı olabilmesi tüm Karadeniz ülkelerinin ortak çabasını gerektirmektedir (Sav, 1992). Bu işbirliği içinde, bölge ülkelerinde ve genel olarak çevre konularında faaliyet gösteren gönüllü kuruluşların ayrı bir yeri vardır. Karadeniz'de çevresel kirliliğin önlenmesi konusunda, sivil toplum kuruluşlarının sesi henüz cılız olmakla birlikte, resmi kurumlar ve girişimler yanında ağırlıkları giderek artmaktadır. Kıyıdaş ülkelerin ekonomik ve sosyal kalkınmalarıyla uyum içinde bir çevresel politikanın bölgede hayata geçirilebilmesinde, sivil toplum kuruluşlarına büyük sorumluluklar düşmektedir. Özellikle, sürdürülebilir kalkınma kavramı odaklı politikalar çerçevesinde bunun yapılabilirliği, bu program sayesinde daha da güçlenmiştir (Moomaw, 2006).

Karadeniz havzasında çevresel sorunlara yönelik oluşturulan temel yaklaşımı anlayabilmek için, Karadeniz bölgesinin çevresel yönden sağlıklı kalkınmasını temin etmek amacıyla hukuksal, siyasal ve ekonomik düzeylerde yaptırım araçlarını hazır bulundurmaya yönelik faaliyetleri öngören Karadeniz Çevre Programı'na bakmak gerekmektedir. Karadeniz Çevre Programı, kamunun duyarlılaştırılması ve harekete geçirilmesi, etki yönlendirmeli faaliyetler ve yerel, ulusal çıkarlara önem verilmesi bağlamında hükümet dışı örgütlerin etkin yapısını tanımakta ve Karadeniz'in ekosisteminin bozulması hakkında etkili araştırmalarda bulunan ilgili örgütlerin programlarının hayata geçirilmesine katılımı teşvik etmeyi hedeflemektedir (Ökmen, 2011). Karadeniz'e kıyısı olan Türkiye, Rusya, Ukrayna, Romanya, Bulgaristan ve Gürcistan'ın bir araya gelerek kabul ettikleri ve hukuksal alt yapısını sırasıyla 1992 Bükreş Sözleşmesi, 1993 Odessa Bildirgesi ile 1996 Karadeniz Stratejik Eylem Planı'nın oluşturduğu Karadeniz Çevre Programı ile bölge devletleri, Karadeniz çevre sorunlarına ilişkin ortak önlemler alma çabası içine girmişlerdir (Güneş, 2001). Bu bağlamda, Bükreş Sözleşmesi'ne taraf olan ülkelere ve ayrıca Karadeniz havzasında yer alan ülkelerin hükümetlerine çevre sorunlarına dair işbirliğini gerektiren birtakım tavsiyelerde bulunmak yerinde olacaktır.

Öncelikle, Bükreş Sözleşmesi'ne ve ek protokollere taraf olan devletler ile Sözleşme'ye taraf olmayan Karadeniz havzasında bulunan diğer devletler, iç hukuksal ve kurumsal çerçevelerini düzenlemelidir. Bunun gerçekleştirilmesi için, taraf olunan bölgesel ve diğer uluslararası anlaşmalardaki hükümlerin yerine getirilmesi için güvenilir mekanizmalar geliştirilmeli; ulusal ve bölgesel düzeyde, özellikle de Karadeniz ile ilgili geliştirilen politika ve çevresel nitelikteki düşüncelerin güçlendirilmesi için gerekli adımlar atılmalı; Sözleşme'nin yürütülmesi ve uyumsuzlukların gözden geçirilmesi için bir mekanizma kurulmalı; Karadeniz'deki mevcut kaynakların sürdürülebilir olmayan aşırı kullanımını önlemek için yapılacak faaliyetler teşvik edilmelidir.

İkinci aşamada, Karadeniz ekosisteminin korunmasını ve sürdürülebilir yönetimini sağlamak için kaynakların ulaşılabilirliğini artırmalı ve olanakları güçlendirmek amacıyla Bükreş Sözleşmesi'ni geliştirmeye yönelik teşvikler ve gerçek mekanizmalar yaratmalı; Sözleşme'nin güncellenmesi için harekete geçmeli ve bu sayede Avrupa Birliği'nin ve diğer bölgesel ekonomik işbirliği organizasyonlarının katılımını sağlamalı; sivil toplumun Avrupa Komşu Ülkeler Politikası'na ve Karadeniz Sinerji İşbirliği İnisiyatiflerine katılımı güvence altına alınmalıdır.

Son olarak, geniş Karadeniz havzasında bulunan tüm devletler, bu bölgelerde yaşayan halkın bilinçlenmesi için çaba göstermelidir. Havza içinde bulunan tüm devletler, çevreye ilişkin konularda bilgiye doğru bir şekilde ulaşılmasına ve adaletin hakim olmasına olanak sağlayacak ortamlar hazırlamalı; sivil toplumun ve Karadeniz bölgesindeki paydaşların, karar alma süreçlerine etkin olarak katılmalarını sağlamalı; sivil toplumun gelişmesini sağlamak için özel çaba harcamalı; bunun için Sivil Toplum Kuruluşları'na ulusal düzeyde destek olmalıdır.

Kaynakça

- Arslan, N. ve Ökmen, M., 2006. "The Economical and International Dimensions of the Environmental Problems, Environmental Problems in the Black Sea Region and the Role of the Voluntary Organizations, *Building and Environment*, 41 (8), pp. 1040-149.
- Bakan, G. ve Büyüküngör, H., 2000. "The Black Sea", *Marine Pollution Bulletin*, 41 (1-6), pp. 24-43.
- Balkaş, T. İ., 1990. "Mediterranean and the Black Sea Pollution", *State of Art, Mediterranean in the Nineties*, TÇSV Yayını, Ankara.
- BSEP (Black Sea Environmental Programme), 1993. "Analysis and Evaluation of the Project, Regional-Environmental Management and Protection of the Black Sea", PCU (Programme Coordination Unit), İstanbul.
- BSTDA (Black Sea Transboundary Diagnostic Analysis), 1997. "Global Environmental Programme, Programme Coordination Unit, United Nations Publications", İstanbul.

- Bükreş Sözleşmesi, <http://www.milliparklar.gov.tr/DKMP/Files/Mevzuat/hukuk/sozlesme/bukres> (Erişim Tarihi: 20 Nisan 2013).
- Bucharest Convention, <http://www.blacksea-commission.org/convention-fulltext.asp> (Erişim Tarihi: 20 Nisan 2013).
- Cane, P., 2001. "Are Environmental Harms Special?", *Journal of Environmental Law*, 13 (1), pp. 3-20.
- Çevik, U., vd. 2008. "Assessment of Metal Element concentrations in Mussel in Eastern Black Sea, Turkey", *Journal of Hazardous Materials*, 160, pp. 396-401.
- Devlet Planlama Teşkilatı, 2007. "Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013): Denizyolu Ulaşımı, Özel İhtisas Komisyonu Raporu", 2725, ÖİK, 678, Ankara.
- Doussis, E., 2006. "Environmental Protection of the Black Sea: A Legal Perspective", *Southeast European and Black Sea Studies*, 6 (3), pp. 355-369.
- Durusu, B., 2010. "Karadeniz'in Kirliliğe Karşı Korunmasında Uluslararası İşbirliği ve Ortak Denetim Projesi", *Sayıştay Dergisi*, 77, ss. 171-178.
- Environmental Programmes in the Black Sea, <http://www.blackseaweb.net/general/enviprogram.htm> (Erişim Tarihi: 30 Nisan 2013).
- Gençkaya, Ö.F., 1993. "The Black Sea Economic Cooperation Project: A Regional Challenge to European Integration", *International Social Science Journal*, 138, pp. 549-557.
- Goyet, S., 1995. "Karadeniz'in Korunması: Bölgesel ve Kurumsal Bir Yaklaşım", *Karadeniz Çevre Konferansı*, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, ss. 25-29.
- Görmez, K., 2007. Çevre Sorunları, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Güneş, Ş., 2001. "Karadeniz'de Çevresel İşbirliği: 1992 Bükreş Sözleşmesi", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 28 (3-4), ss. 311-337.
- Jain, T., 2008. "Transboundary Harm: An Environmental Principle in International Context", *The Icfai University Journal of Environmental Law*, 7 (4), pp. 9-22.
- Kaplan, A., 1999. Küresel Çevre Sorunları ve Politikaları, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara.
- Kuznetsov, V., vd., 2000. "Karadeniz'in Deniz Ortamının Korunması Alanında Uluslararası Faaliyet", *Avrasya Çevre Konferansı*, Türkiye Çevre Vakfı Yayınları, Ankara, ss. 93-99.
- Moomaw, W., 2006. "Environmental Sustainability and Collaboration in South Eastern Europe", *Southeast European and Black Sea Studies*, 6 (3), pp. 307-313.
- Ökmen, M., 2000. "Çevre Sorunlarının Sistemler Üstü Niteliği ve Orta Asya", *Bilig*, 14, ss. 17-30.
- Ökmen, M., 2003. Kent, Çevre ve Globalleşme Alfa Yayınları, İstanbul.
- Ökmen, M., 2011. "Karadeniz'de Çevre Sorunları ve İşbirliğine Yönelik Yerel, Bölgesel Perspektifler", *Bilig*, 56, ss. 165-194.
- Pazarıcı, H., 2005. Uluslararası Hukuk, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Sav, Ö. N., 1992. "Karadeniz'de Deniz Çevresinin Korunması İçin Alınan Önlemler", *SBF Dergisi*, 47 (1-2), Ankara, ss. 115-137.
- Schacter, O., 2001. "The Emergence of International Environmental Law", *Journal of International Affairs*, 44 (2), pp. 457-493.
- Sorensen, J., 1995. "A Comparative Analysis and Critical Assessment of the Regimes to Manage the Black Sea and Mediterranean Sea", *Proceedings of MEDCOAST*, 95, pp. 697-718.
- Sürmelioglu, D., 2010. Uluslararası Çevre Hukukunda Sınıraşan Zararlar, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Toffler, A., 1996. Üçüncü Dalga, Altın Kitaplar Yayınları, İstanbul.
- Xanqin, X., 2003. Transboundary Damage in International Law, Cambridge University, UK.